

ARTUR KOROBOWICZ (Lublin)

Zmiany w stanowisku prawnym obrządku greckounickiego w czasie tzw. reform Wielopolskiego*

I

Po ostatecznym zniesieniu w 1839 r. diecezji unickich na ziemiach litewskich i białoruskich wchodzących w skład Imperium Rosyjskiego, jedyną pozostającą pod berłem Romanowych diecezją unicką była diecezja chełmska w Królestwie Polskim¹.

Sytuacja obrządku grecko-unickiego w Królestwie Polskim miała poważny związek z sytuacją polityczną i narodowościową Królestwa. Wiadome jest, że w XIX w. wyznanie ludności, szczególnie wiejskiej, do której w lwiej części należała ludność unicka, utożsamiano niemal ze z narodowością. Obrządek łaciński uważany był za „polski” a nawet tak przez władze nazywany. Carat w swej polityce rusyfikacyjnej zdążył do oderwania obrządku greckounickiego od kościoła katolickiego, a następnie do połączenia go z kościołem prawosławnym. Kler unicki w Królestwie, w większości swej spolonizowany (a nawet częściowo pochodzenia polskiego), używający w kazaniach, w prywatnej i urzędowej korespondencji aż do lat sześćdziesiątych XIX w. języka polskiego, był za utrzymaniem związków z wyznaniem rzymskokatolickim, co rozumiano także jako utrzymanie łączności z polskością. Ta intencja spotykała się z poparciem strony polskiej.

Według danych z czerwca 1816 r. diecezja chełmska obejmowała 281 parafii duchownych świeckich i 4 parafie zakonne, wszystkie poło-

* Artykuł niniejszy jest fragmentem większej pracy na temat stanowiska prawnego obrządku greckounickiego w Królestwie Polskim. Kwestie społeczno-polityczne i narodowościowe w tym artykule, wymagające nowej oceny, o którą trudno w obecnym stanie badań, autor prawie pomija, aczkolwiek zdaje sobie sprawę z ich związku z sytuacją obrządku greckounickiego.

¹ Diecezja chełmska początkowo wchodziła razem z przemyską i lwowską w skład zaboru austriackiego. W wyniku wojny Napoleona z Austrią znalazła się w granicach Księstwa Warszawskiego, a następnie po kongresie wiedeńskim — Królestwa Polskiego.

żone w województwach: lubelskim, podlaskim, mazowieckim, augustowskim i Wolnym Mieście Krakowie. Ponadto w Królestwie istniało 5 klasztorów bazylianów².

Na czele diecezji stał biskup, który tak jak i w Księstwie Warszawskim wchodził w skład senatu Królestwa. Przy biskupie działał konsystorz generalny, złożony z oficjała (przewodniczył konsystorzowi w czasie nieobecności ordynariusza), dwóch asesorów, pisarza konsystorskiego pełniącego jednocześnie obowiązki dyrektora kancelarii, protokolisty i kancelarzysty³.

Przy katedrze biskupiej istniała od 1825 r. kapituła katedralna, składająca się z 5 prałatów i 7 kanoników gremialnych⁴. Kapituła była organem doradczym biskupa, a jej najważniejszą kompetencją było zarządzanie diecezją w wypadku śmierci ordynariusza. Kompetencję tę kapituła realizowała przez wybór ze swego grona administratora diecezji, który podlegał zatwierdzeniu przez władze rządowe i kierował diecezją do chwili kanonicznego obsadzenia stolicy biskupiej⁵. Do kapituły należało też wybieranie kandydatów na wakujące stanowisko biskupa sufragana oraz na wakujące godności kapitulne. Kandydatów na biskupa sufragana ordynariusz przedstawiał Komisji Rządowej w celu wyjednania nominacji królewskiej⁶.

W Królestwie Polskim administracja wyznaniem powierzona była utworzonej na zasadzie art. 79 Konstytucji Królestwa Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego⁷. Wydany 2(14) VIII 1821 r. statut organiczny Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego precyzował skład Komisji i jej kompetencje⁸.

² WAP Lublin, Zespół Chełmskiego Konsystorza Greckokatolickiego, nr 712 [dalej: Ch. Kons. G. Kat.].

³ Ch. Kons. G. Kat., nr 36, k. 1v.

⁴ Członków kapituły katedralnej mianował namiestnik 17 V 1825 r. spośród podanych przez biskupa kandydatów (AGAD Warszawa, Protokoły posiedzeń Rady Administracyjnej, t. XIII, s. 134). Patrz także Ch. Kons. G. Kat., nr 743 k. 72; nr 2 k. 87—89. Po śmierci generała Zajączka uprawnienie mianowania członków kapituły przejęła Rada Administracyjna.

⁵ Uprawnienia kapituł katedralnych w tej materii opierały się na art. 9 dekretu cesarskiego z 6 (18) III 1817 r., (Ch. Kons. G. Kat., nr 766, s. 195—210). Kapituła katedralna chełmska wielokrotnie korzystała z tego uprawnienia — patrz Ch. Kons. G. Kat., nr 744, k. 387 i 524; nr 398, s. 63, a także Akta Wydziału Administracyjnego RGL, nr 74, s. 45, 49 i 51 (WAP Lublin).

⁶ Patrz Ch. Kons. G. Kat., nr 743, k. 210, 212, 250, 251 i 310v; nr 744, k. 374, 382, 383.

⁷ Dziennik Praw Królestwa Polskiego, t. I, s. 47 [dalej: DPKP].

⁸ DPKP, t. VII, s. 174—229. Patrz także A. Okolski, *Wykład Prawa Administracyjnego obowiązującego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1880, t. I, s. 153—154.

Sprawy wyznaniowe były w Komisji podporządkowane Dyrekcji Ogólnej Wyznań Religijnych. Ponadto w Komisji istniała Sekcja Duchowna Rzymskokatolicka, składająca się z prymasa Królestwa jako przewodniczącego, 2 biskupów diecezjalnych zmieniających się co pół roku i 4 referentów wybieranych przez biskupów i kapituły, a mianowanych przez namiestnika. Art. 25, 26 i 27 wspomnianej Organizacji Komisji ściśle określiły kompetencje Sekcji, czyniąc ją organem opiniującym i pośredniczącym we wszystkich prawie sprawach pomiędzy duchowieństwem rzymskokatolickim a władzami rządowymi. Sprawy chełmskiej diecezji greckounickiej poddano też pod zarząd Komisji Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego⁹.

Po powstaniu listopadowym nastąpiły w Królestwie zmiany w dziedzinie administracji wyznaniowej. Statut Organiczny nadany Królestwu 14 II 1832 r. w miejsce Konstytucji, w art. 35 administrację wyznaniową oddawał Komisji Spraw Wewnętrznych i Interesów Duchownych oraz Oświecenia Narodowego¹⁰. Nadal jednak administracja interesów chełmskiej diecezji greckounickiej nie była oddzielona w Komisji od wyznania rzymskokatolickiego. Dopiero w 1840 r. wyodrębniono w Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych specjalną komórkę zajmującą się sprawami chełmskiej diecezji greckounickiej. Komórka ta, działająca w ramach organizacyjnych Wydziału Wyznań, otrzymała nazwę: Zarząd Interesów Obrządku Greckounickiego, a kierował nią w charakterze członka Komisji urzędnik świecki wyznania prawosławnego¹¹.

W związku z tymi zmianami organizacyjnymi biskup diecezji chełmskiej wystąpił 9(21) II 1840 r. z pismem do generała-adiutanta Szypowa, ówczesnego Dyrektora Głównego Komisji Spraw Wewnętrznych. W piśmie tym prosił o stworzenie etatu w Komisji dla stałego przedstawiciela

⁹ 10 VII 1815 r. Minister Spraw Wewnętrznych powiadomił biskupa w następujących słowach:

— — *wedle zasad teraźniejszej organizacji władz krajowych Królestwa Polskiego interesa religijne i duchowne dotąd w Ministerium Spraw Wewnętrznych sprawowane, pod kierunek Wydziału Oświecenia Narodowego przechodzą — — ma honor zawiadomić o tem JWX Biskupa Ciechanowskiego z wezwaniem, ażeby odtąd w interesach religijnych i duchownych diecezji swej odnosił się do Wydziału wspomnianego Oświecenia Narodowego (Ch. Kons. G. Kat., nr 752, s. 5).*

¹⁰ DPKP, t. XIV, s. 215.

¹¹ Pismo K. Krzywickiego do naczelnika Rządu Cywilnego z 18 V 1863 r., w: H. Lisicki, *Aleksander Wielopolski*, t. III, Kraków 1878, s. 499. W kwestii nazwy Zarządu i nazwisk zarządzających interesami obrządku greckounickiego patrz także Ch. Kons. G. Kat., nr 4, s. 81 i 119.

duchowieństwa unickiego¹². Biskup widział w tym rękojmię szybkiego i należytego finalizowania spraw, szczególnie dotyczących funduszków duchowieństwa, a załatwianych dotychczas w drodze korespondencji. 1(13) V 1840 r. Szypow zawiadomił biskupa, że namiestnik Królestwa zezwolił na utworzenie w Komisji etatu asesora duchowieństwa greckounickiego z płacą 5000 zł rocznie¹³. Funkcję tę sprawował przez szereg lat ks. Jan Pociąg, kanonik kapituły katedralnej chełmskiej¹⁴.

Tak ukształtowany model administracji spraw obrządku greckounickiego utrzymał się w Królestwie aż do lat sześćdziesiątych XIX w. Dopiero w czasie „reform Wielopolskiego” nastąpiły w tej dziedzinie zmiany, będące odbiciem ewolucji prawnego stanowiska obrządku greckounickiego.

II

Dla jasności obrazu zmian, jakie zaszły w sytuacji prawnej obrządku greckounickiego na początku lat sześćdziesiątych XIX w., konieczne jest przedstawienie stanowiska prawnego tego obrządku w okresie poprzedzającym. W zasadzie przez cały omawiany wyżej okres, tzn. aż do „reform Wielopolskiego”, pomimo pewnych perturbacji stanowisko prawne obrządku greckounickiego pozostawało bez zmian.

Nie wnikając w ścisłość używanej wówczas terminologii, należy stwierdzić, że przez większą część XIX w. kościół unicki traktowany był przez władze Królestwa Polskiego jako obrządek w ramach wyznania rzymskokatolickiego. Dowodzi tego organizacyjne połączenie administracji obu obrządków: łacińskiego i unickiego w ramach Sekcji Duchownej Rzymskokatolickiej i uczestniczenie biskupa chełmskiego na jednako- wych zasadach z biskupami łacińskimi w pracach tej Sekcji. Pierwszy zasiadł biskup Ciechanowski w Sekcji Duchownej Rzymskokatolickiej w maju 1823 r.¹⁵ Po śmierci biskupa Ciechanowskiego w 1828 r., w zwią-

¹² Ch. Kons. G. Kat., nr 766, s. 187.

¹³ Ibidem, s. 309—310.

¹⁴ Ch. Kons. G. Kat., nr 743, k. 230; nr 744, k. 327.

¹⁵ 7 V 1823 r. biskup do Komisji Rządowej WR i OP: *Biskup chełmski obrządku grekokatolickiego wskutek dekretu Najjaśniejszego Pana pod dniem 2(14) sierpnia 1821 roku, tytuł III, art. 14 ogłoszonego, zaradzając porządkowi w diecezji chełmskiej przez czas 6 miesięcy kolei zasiadania w Sekcji Duchownej Rzymskokatolickiej nieuchronnie potrzebnemu, przeznaczył na zastępstwo swoje w diecezji JX Grzegorza Jankowskiego, oficjała, jako pierwszego członka Jeneralnego Konsystorza Chełmskiego, obowiązując tegoż do przysyłania sobie tygodniowych raportów ze wszelkich działań konsystorskich, o czym ma zaszczyt Wysoką Komisję Rządową zawiadomić* (Ch. Kons. G. Kat., nr 21, s. 141).

zku z nieobsadzeniem kanonicznym stolicy biskupiej aż do roku 1830, diecezja chełmska nie była reprezentowana w Sekcji. 6 IV 1830 r. Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego przesyłając ks. Filipowi Felicjanowi Szumborskiemu bullę papieską upoważniającą go do konsekracji na biskupa chełmskiego, jednocześnie pisała: *Komisja Rządowa od trzech lat nie widząc w gronie JXX biskupów zasiadających w Sekcji Duchownej Rzymskokatolickiej JX biskupa chełmskiego ma honor zaprosić Go na zaczynającą się z dniem 1 maja r.b. półroczną kadencję do 1 listopada r.b. trwać mającą, chciał[aby] przybyć do stolicy i urzędowanie swe wraz z wezwanym na tę kadencję JWX biskupem lubelskim odbyć*¹⁶.

Ponadto w pismach władz rządowych adresowanych do biskupa lub konsystorza występuje wyłącznie termin „obrzadek”, a niektóre akty najwyższych magistratur krajowych podkreślają istnienie w ramach wyznania rzymskokatolickiego dwóch obrządków: łacińskiego i greckounickiego¹⁷.

Powoływany już dekret cesarski z 6(18) III 1817 r., określający stopień dozoru i opieki rządu nad duchowieństwem rzymskokatolickim w Królestwie Polskim i funduszami przez niego posiadanymi, dotyczył też obrządku greckounickiego. Komisja Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego dnia 15 IV 1817 r. zakomunikowała biskupowi chełmskiemu wierzytelny odpis tego dekretu dla wykonania go, a jeszcze 17(29) II 1940 r. Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych, Duchownych i Oświecenia Narodowego przesłała biskupowi 285 drukowanych egzemplarzy tegoż, zalecając, *aby zostawiwszy z nich po 2 egzemplarze dla swojego i konsystorza użytku, resztę rozdzielił pomiędzy wszystkich proboszczów swej diecezji i o tym Komisję Rządową zawiadomić raczył*¹⁸. Na przepisy dekretu jako podstawę prawną swych czynności powoływały się nieprzerwanie władze diecezjalne w korespondencji z władzami rządowymi, co nie wywoływało sprzeciwów ani sprostowań ze strony tych ostatnich¹⁹.

¹⁶ Ch. Kons. G. Kat., nr 3, s. 2.

¹⁷ Na przykład: Rada Administracyjna na dniu 3(15) XII 1840 r. rozstrzygnęła spór zachodzący między duchowieństwem rzymskokatolickim obrządku łacińskiego i greckounickiego o dziesięcinę — (Ch. Kons. G. Kat., nr 720, s. 277); albo: — spisy majątku duchownego wyznania rzymskokatolickiego obu obrządków to jest: łacińskiego i greckounickiego — (w liście Komisji Spraw Wew. i Duch. do biskupa, Ch. Kons. G. Kat., nr 716, s. 13); czy wreszcie: — — względem przyszłej hierarchii i ostatecznego uposażenia Duchowieństwa obydwu obrządków — (AGAD, Protokoły posiedzeń Rady Administracyjnej, t. XIV, s. 69).

¹⁸ Ch. Kons. G. Kat., nr 766, s. 193.

¹⁹ Por. np. w kwestii mianowania dziekanów: Ch. Kons. G. Kat., nr 21, s. 143 i 372.

Alumni chełmskiego seminarium diecezjalnego uczęszczali na wydział teologiczny Uniwersytetu Warszawskiego, a następnie do Akademii Duchownej Rzymskokatolickiej w Warszawie. Rząd przeznaczał 720 rubli srebrem rocznie na ich utrzymanie²⁰, między innymi ksiądz Józef Wójcicki, późniejszy administrator diecezji (1866—1868) w latach 1837—1840 był słuchaczem tej Akademii i w niej otrzymał stopień kandydata teologii²¹. Ksiądz Paweł Szymański, doktor teologii, prałat, dziekan kapituły katedralnej chełmskiej, był profesorem i dziekanem wydziału teologicznego Uniwersytetu Warszawskiego, a następnie profesorem w warszawskiej Akademii Duchownej Rzymskokatolickiej²².

Ukaz carski z 6(18) III 1817 r. o zapewnieniu funduszków duchowieństwu rzymskokatolickiemu²³, nakładający na komisje wojewódzkie obowiązek przeprowadzenia spisu majątku duchownego tego wyznania, odniesiony został przez władze Królestwa również do duchowieństwa greckounickiego. Biskup chełmski, wezwany przez komisje województw lubelskiego i podlaskiego, działające w wykonaniu wspomnianego ukazu i na podstawie instrukcji Komisji Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 15 IV 1817 r., wyznaczył do spisu delegowanych ze strony władzy duchownej i pismami z 10 i 11 VI zawiadomił o tym obie komisje²⁴.

Stopniowo postępujące zmiany w prawnym stanowisku obrządku greckounickiego rozpoczęły się w Królestwie w latach czterdziestych XIX w. Pierwszym ich zwiastunem było wspomniane już utworzenie w Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych Zarządu Interesów Obrządku Greckounickiego, a co za tym idzie administracyjne oddzielenie spraw tego obrządku od wyznania rzymskokatolickiego. Nie pociągnęło to jeszcze za sobą zmiany urzędowej terminologii, niemniej należy przyjąć, że krok ten dał początek akcji stopniowego likwidowania prawnych i liturgicznych związków obrządku greckounickiego z wyznaniem rzymskokatolickim. Po nim nastąpiły próby usuwania z cerkwi unickich „naleciałości łacinizmu i polonizmów”, jak nazywały władze rządowe

²⁰ Ch. Kons. G. Kat., nr 754, s. 313—314, a także: Akta tajne Rządu Gubernialnego Lubelskiego, nr 57, s. 3.

²¹ Rektor Akademii Duchownej Rzymskokatolickiej wydaje niniejsze świadectwo JX Józefowi Wójcickiemu b. alumnowi Duchownej Akademii, jako tenże w liczbie stałych uczniów dnia 16(28) stycznia 1837 r. z diecezji chełmskiej przyjętym był i zapisanym zostawszy słuchał nauk planem wskazanych przez lat 4 — (Ch. Kons. G. Kat., nr 433, k. 1—2).

²² Ch. Kons. G. Kat., nr 398, s. 1, a także pismo K. Krzywickiego do naczelnika rządu, w: H. Lisicki, o. c., s. 503, oraz: AGAD, Protokoły posiedzeń Rady Administracyjnej, t. XVI, s. 363.

²³ DPKP, t. VI, s. 250.

²⁴ Ch. Kons. G. Kat., nr 712, s. 107, 109, 115 i 119.

używanie w kazaniach języka polskiego i stosowanie pewnych, recypowanych z obrządku łacińskiego obrzędów kościelnych. Cała ta akcja na terenie Królestwa Polskiego była najpewniej reperkusją przeprowadzonej bezpośrednio przedtem likwidacji unii w cesarstwie rosyjskim.

Dalsze poczynania rządu zaborczego, zmierzające do ostatecznego zlikwidowania wspólności obrządku greckounickiego z wyznaniem rzymskokatolickim, poszły w kilku kierunkach. Przede wszystkim w roku 1840 postanowieniem cesarskim zdecydowano, aby na przyszłość zaprzestać wysyłania alumnów seminarium diecezjalnego chełmskiego do warszawskiej Akademii Duchownej Rzymskokatolickiej, a sumami umieszczonymi na etacie tej Akademii, przeznaczonymi na kształcenie unitów, wzmocnić dotację dla seminarium chełmskiego. Jednocześnie przeprowadzona miała być reforma seminarium, polegająca na utworzeniu w nim kursu wyższego, przedłużeniu okresu nauki do lat 6 i wprowadzeniu podręczników stosowanych w wyższych duchownych szkołach w cesarstwie²⁵.

Prawie w tym samym czasie rozpoczęło się negowanie przez władze rządowe dotychczasowych kompetencji kapituły chełmskiej, a nawet ignorowanie jej istnienia. Nakazano więc biskupowi w 1844 r., aby przed zwołaniem kapituły zawiadamiał o tym Komisję Rządową i czekał na zezwolenie²⁶. W 1845 r. kapitułę pozbawiono wpływu na wybór rektora i profesorów seminarium diecezjalnego²⁷.

Od 1842 r. poczynając władze rządowe w ogóle nie ustosunkowywały się do przedstawianych przez biskupa kandydatów na wakujące prelatury i kanonie, w wyniku czego, a także umierania członków kapituły, skład jej zmniejszył się do osób 5 w roku 1851²⁸. W efekcie tej polityki kapituła zbierała się np. w latach 1854—1857 tylko jeden raz w roku, uczestniczyła w uroczystym nabożeństwie i przyznawała zasiłki wdowom i sierotom po zmarłych kapłanach²⁹. Kontrola zebrań kapituły przez

²⁵ Akta Tajne RGL, nr 57, s. 3—6, 65—69, 71—88.

²⁶ Ch. Kons. G. Kat., nr 743, k. 301.

²⁷ Prezydujący w Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych pisał do biskupa:

JO Xiążę Namieśnik — — polecić raczył — — aby Kapituła nie mieszała się do wyboru rektora i profesorów seminarium, gdyż przedmiot ten nie należy do jej roztrząsania, lecz aby w razie potrzeby podobnych zmian lub jakowego przeznaczenia JWP Biskup Diecezji uczynił w tym względzie przedstawienie do decyzji Dyrektora Głównego — — (Ch. Kons. G. Kat., nr 743, k. 305). Patrz także: Akta Tajne RGL, nr 58, s. 6. Dotychczas rektora seminarium mianował biskup na jednomyślne przedstawienie szanownych członków kapituły chełmskiej (Ch. Kons. G. Kat., nr 398, s. 11).

²⁸ Ch. Kons. G. Kat., nr 744, k. 398.

²⁹ Akta Tajne RGL, nr 58, s. 61, 65, 73, 77.

władze miejscowe przejawiała się w uczestniczeniu burmistrza miasta lub naczelnika powiatu w jej posiedzeniach³⁰.

Nadzieje duchowieństwa diecezji chełmskiej na zmianę polityki rządu w stosunku do obrządku greckounickiego obudziły się po wstąpieniu na tron w 1855 r. cesarza Aleksandra II. W sierpniu 1857 r. duchowieństwo unickie wystosowało do biskupa sufragana Teraszkiewicza, ówczesnego administratora diecezji chełmskiej, list z prośbą o zwrócenie się do tronu o stworzenie wspólnego z obrządkiem łacińskim zarządu w Komisji Rządowej, dopuszczenie alumnów seminarium chełmskiego do Akademii Duchownej Rzymskokatolickiej w Warszawie, zezwolenie na przyjmowanie do seminarium diecezjalnego bez względu na obrządek³¹. Nadzieje te były płonne. Aż do roku 1861 utrzymał się w kwestii unickiej w Królestwie status quo ukształtowany w latach czterdziestych.

Zmiany nastąpiły w okresie tzw. reform Wielopolskiego. Poszły one w innym kierunku niż myślało duchowieństwo unickie i stanowiły poważny krok na drodze do przygotowania prawnych podstaw likwidacji unii.

III

Ukaz carski z dnia 14(26) III 1861 r. wznawiał w art. 5 i 6 Komisję Rządową Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego³², w miejsce ist-

³⁰ Ibidem, s. 2 i 17. 22 lutego (6 marca) 1846 r. Gubernator cywilny lubelski do burmistrza m. Chełma: — — zaś W. Karpińskiemu burmistrzowi gubernator cywilny najmocniej poleca przestrzegać i doglądać, ażeby członkowie Kapituły na przyszłość nie zbierali się w Chełmie do jakichkolwiek narad bez wyraźnego na to zezwolenia KRSD i Wew., gdyby zaś zjazd podobny miał miejsce bez wyłączonego dozwolenia, w takim razie W. Karpiński przedsięwzięmiesz stosowne środki, ażeby zebrani na naradę bez zezwolenia właściwej władzy niezwłocznie zmagleni byli do wyjazdu na miejsce swego zamieszkania, o tym jednocześnie złożysz mi stosowny raport — —. Natomiast 11(23) IX 1856 r. naczelnik powiatu krasnostawskiego pisał w raporcie do gubernatora: — — *rzeczonemu posiedzeniu atestował burmistrz Kurczewski i jak upewnia, przedmiotem obrad było tylko zaprojektowanie rozdziału wsparcia dla podupadłych duchownych tudzież pozostałych wdów* — — (Akta Tajne RGL, nr 51, s. 421—422).

³¹ Ch. Kons. G. Kat., nr 754, s. 617, 618, 623. W tym samym bódajże czasie (dokument nie jest datowany), duchowni dekanatów tyszowieckiego i hrubieszowskiego pisali do biskupa: — — *ażeby raczył pójść do podnóżka Tronu z prośbą o utrzymanie w pierwotnej ścisłości prawami kościoła i monarchów zapewnioną nietykalkość kościoła greckounickiego diecezji chełmskiej, a mianowicie iżby odłączenie unitów od rzymskich katolików od lat kilku tak smutnie na sercu każdego prawego katolika unity ciężące, zbliżonem zostało przez połączenie funduszów z Akademią Warszawską Duchowną i aby tam a nie gdzie indziej młodzież diecezjalna pobierała nauki wyższe* — — (ibidem, s. 619—622).

³² DPKP, t. LVII, s. 337.

niejących dotychczas: Wydziału Spraw Duchowych w Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Okręgu Naukowego Warszawskiego. Z momentem tym administracja spraw wyznaniowych przeszła do kompetencji przywróconej Komisji. Dyrektorem głównym prezydującym w Komisji mianowany został Aleksander Wielopolski³³.

Bezpośrednio po otrzymaniu wiadomości o przywróceniu Komisji Wyznań Religijnych, bo 21 III (2 IV) 1861 r. wystosował biskup administrator diecezji chełmskiej ksiądz Teraszkiewicz list do Wielopolskiego, w którym pisał: *Dowiedziawszy się z pism publicznych o najwyższym ukazie przywracającym istniejącą niegdyś Komisję Rządową Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego — — Biskup udaje się z pierwszą prośbą — — w interesie nader ważnym dla diecezji chełmskiej obrządku greckounickiego. W czasie pierwszego bytowania tej samej Komisji Rządowej interesa diecezji chełmskiej załatwiane były w Sekcji Rzymskokatolickiej i nic nie było pożądanego nad to urządzenie, gdyż wyznanie grekounitów jest rzymskokatolickie, prawo kościelne po większej części jest to samo — — Biskup administrator diecezji chełmskiej najuprzejmiej i najusilniej uprasza Wielmożnego Dyrektora Głównego, iżby przy urządzaniu Komisji RWRiOP zjednoczenie Zarządu Interesów Grekounickich z Sekcją Rzymskokatolicką najłaskawiej wyjednać raczył — —*³⁴.

Sprawy unickie znalazły się też w 1861 r. na porządku dziennym obrad Rady Stanu. Na posiedzeniu w dniu 23 XI członek Rady Stanu ksiądz Majerczak, administrator diecezji kielecko-krakowskiej, postawił wniosek, aby w dokumentach urzędowych traktujących w kwestiach unickich używano wyrazu „obrzadek”, a nie „wyznanie”, i aby w następstwie tego w sprawozdaniach Wydziału Wyznań rubryka „Obrzadek Grekounicki” następował bezpośrednio po rubryce „Wyznanie Rzymskokatolickie”. Wniosek ten Rada Stanu przyjęła³⁵. Ksiądz Majerczak powołał na dowód sprawozdanie z czynności rządu za rok 1860, gdzie umieszczono oddzielną rubrykę „Wyznanie Grekounickie”³⁶.

Na posiedzeniu Rady Stanu w dniu 11 XII tenże sam ksiądz Majerczak wystąpił z wnioskiem, aby spowodować wydanie rozporządzenia zezwalającego na kształcenie alumnów seminarium chełmskiego w Akademii Duchownej Rzymskokatolickiej w Warszawie. Wniosek ten został

³³ Pismem z dnia 14(26) III 1861 r. (nr 2805) zawiadomił o swej nominacji biskupa administratora (Ch. Kons. G. Kat., nr 754, s. 796).

³⁴ Ch. Kons. G. Kat., nr 754, s. 794—795. O liście tym wspomina też H. Lisicki, o. c., t. I, s. 179.

³⁵ H. Lisicki, o. c., t. II, s. 234.

³⁶ Patrz Sprawozdanie Wydziału Wyznań za r. 1860. Wyznanie Grekounickie, AGAD Warszawa, III Rada Stanu Królestwa Polskiego, nr 16a, k. 49.

również przyjęty przez Radę Stanu, po uprzednim wysłuchaniu specjalnie zaproszonego dyrektora Wydziału Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Solnickiego, który przedstawiwszy dzieje udziału seminarzystów chełmskich w Akademii Duchownej, stwierdził zasadność wniosku księdza Majerczaka ³⁷.

Jednocześnie od chwili objęcia przez Wielopolskiego przewodnictwa w Komisji Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego trwały prace nad przygotowaniem projektu organizacji Komisji. W pracach tych Wielopolski odgrywał pierwszoplanową rolę. Jednym z zagadnień, na które margrabia zwracał szczególną uwagę, była kwestia reprezentacji grekounitów w Komisji Wyznań i Oświecenia. Wielopolski projektował ustanowienie w Komisji wspólnej dla obu obrządków Rady Duchownej ³⁸. Projekt ten w trakcie przygotowywania konsultowany był przez Wielopolskiego z namiestnikiem Królestwa, księciem Gorczakowem, który zgodziwszy się na połączenie w Komisji spraw obu obrządków, zobowiązał jednocześnie dyrektora głównego do zapobiegania propagandzie łacińskiej wśród unitów ³⁹.

Następnie, po zatwierdzeniu przez Radę Administracyjną Królestwa, projekt organizacji Komisji Wyznań i Oświecenia został wyekspediovany do Petersburga, gdzie miały zapadć ostateczne decyzje.

Jesienią 1861 r. wezwany został też do Petersburga Aleksander Wielopolski. Między innymi uczestniczył on w posiedzeniu Departamentu Polskiego w Radzie Państwa, na którym rozpatrywano projekt organizacji Komisji ⁴⁰. Już na pierwszym posiedzeniu Departamentu wynikła kwestia unicka i sprawy przybrały obrót przeciwny zamierzeniom Wielopolskiego. Pisał o tym 5(17) XII do żony: *W piątek było w mojej obecności pierwsze posiedzenie wydziału Rady Państwa do spraw polskich — — Rozbierano projekt mój organizacji Komisji Wyznań i Oświecenia i wszczęła się dyskusja o unitów. Nie da się zapewne otrzymać tak jak projektowałem, aby z duchowieństwem katolickim w jednej Radzie zasiadali — —* ⁴¹.

³⁷ H. Lisicki, o. c., t. II, s. 243—246.

³⁸ A. M. Skałkowski, *Aleksander Wielopolski w świetle archiwów rodzinnych (1861—1877)*, Poznań 1947, t. III, s. 54; H. Lisicki, o. c., t. I, s. 195 i 232.

³⁹ H. Lisicki, o. c., t. I, s. 296—297.

⁴⁰ W liście do żony pisanym w Petersburgu 23 listopada (5 grudnia) 1861 r. Wielopolski pisał: — — *pojutrze po raz pierwszy wezwany jestem urzędownie na narady departamentu polskiego w Radzie Państwa do rozbioru projektu urządzenia Komisji Wyznań i Oświecenia, gdzie rozbierany także będzie sposób reprezentacji unitów w Radzie Duchownej przy Komisji Wyznań. Wiadomość otrzymana od Tomasza o przyjęciu wniosków ks. Majerczaka przez Radę Stanu przyda mi się do tego — —* (cytuje wg. A. M. Skałkowskiego, o. c., s. 92).

⁴¹ A. M. Skałkowski, o. c., s. 95.

Dnia 27 XII 1861 (8 I 1862) cesarz podpisał ukaz wprowadzający w życie organizację Komisji Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego⁴². Organizacja ta odbiegła zasadniczo od projektu Wielopolskiego. Przede wszystkim, nie bacząc na omówione wyżej postanowienia Rady Stanu Królestwa traktowała obrządek greckounicki jako odrębne wyznanie. Termin „obrządek” znikł ostatecznie jeśli chodzi o określenie grekounitów. W ślad za tym szło całkowite oddzielenie administracji spraw unickich od spraw wyznania rzymskokatolickiego.

W Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego ukaz z 27 XII 1861 r. wprowadzał specjalny „Zarząd Spraw Grekounickich”, którym kierował „zarządzający sprawami wyznania grekounickiego”. Był to urzędnik świecki, zasiadający w Komisji jako jej członek z głosem decydującym przy rozpatrywaniu spraw wyznania grekounickiego. Do pomocy dodano mu „duchownego asesora grekounickiego”, będącego członkiem Komisji z głosem doradczym. Asesor był wybierany na lat 4 przez biskupa lub administratora diecezji łącznie z kapitułą, a zatwierdzany przez Radę Administracyjną na wniosek Komisji Rządowej. Ponadto w skład Zarządu wchodził urzędnicy świeccy: referent, sekretarz, archiwista i trzech urzędników kancelaryjnych⁴³.

Od tej pory interesy chełmskiej diecezji greckounickiej prowadzone miały być w Zarządzie odrębnie od spraw innych wyznań.

Omawiany ukaz był dokumentem najwyższym w hierarchii aktów prawnych, który po raz pierwszy w wyraźny i jednoznaczny sposób sformułował tezę o odrębnym wyznaniu greckounickim, negując związki obrządku unickiego z wyznaniem rzymskokatolickim⁴⁴. W roku 1840, pomimo oddzielenia zarządu spraw greckounickich od rzymskokatolickich, kościół unicki traktowany był jako obrządek, przynajmniej w najwyższych aktach prawnych tak go nazywano. Ukaz z 1861 r. zmienił zatem dotychczasowe stanowisko prawne obrządku greckounickiego.

Wywołało to protesty ze strony duchowieństwa greckounickiego i rzymskokatolickiego, a nawet Stolicy Rzymskiej⁴⁵. Intencje, jakie przyświecały władzom w Petersburgu przy układaniu organizacji Komisji

⁴² DPKP, t. LIX, s. 411.

⁴³ Patrz: Etat Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, DPKP, t. LIX.

⁴⁴ Dla ścisłości trzeba jednak zaznaczyć, że prawo o małżeństwie z 1836 r. (DPKP, t. XVIII, s. 47—297) nazywa obrządek grekounicki religią, podobnie jak wyznanie rzymskokatolickie i greckorosyjskie. To określenie wprowadzone do prawa cywilnego nie spowodowało jednak żadnych zmian w dziedzinie administracji ogólnej, jak też administracji wyznaniowej.

⁴⁵ H. Lisicki, o. c., t. I, s. 427.

Wyznań i Oświecenia, określił biskup diecezji podlaskiej, generalny komisarz kapucynów w Królestwie Polskim, ksiądz Beniamin Szymański, pisząc 10 IX 1862 r. w liście do Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego: *Zadosyć czyniąc wezwaniu Komisji — mam zaszczyt przedstawić uwagi nad zakomunikowaną mi organizacją Komisji Rządowej Wyznań — odrywa wyznawców obrządku greckokatolickiego od Kościoła Rzymskokatolickiego i nie wiadomo, na jakiej zasadzie chce z nich utworzyć oddzielne niekatolickie wyznanie — Nowa organizacja Komisji mieści w sobie zarody wyroku śmierci przeciwko grekounitom, biskupi żadnego udziału w niej wziąć bez obrazy sumienia swego nie mogą* — ⁴⁶.

Jednoznacznie zostały też zrozumiane intencje władz carskich przez duchowieństwo greckounickie diecezji chełmskiej. Znaglony pełnymi niepokoju listami zbiorowymi księży z poszczególnych dekanatów biskup administrator Teraszkiewicz wystosował 29 VII (10 VIII) 1862 r. pismo do dyrektora głównego Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, w którym protestował przeciwko sformułowaniom ukazu: *Religia duchowieństwa i ludu wiernego diecezji chełmskiej jest rzymskokatolicka, nie inaczej więc, tylko „wyznaniem rzymskokatolickim obrządku grekounickiego” nazywaną być może i żaden nie istnieje tytuł, aby nas w aktach jakichkolwiek miano w oddzielnej pomieszczać kategorii od wyznania rzymskokatolickiego* — ⁴⁷.

Zarówno przed wystosowaniem tego pisma, jak i potem na ręce biskupa napływały protesty duchowieństwa. W aktach zachowały się oryginały listów duchowieństwa dekanatów greckounickich: międzyrzeckiego, szczeczerskiego, lubelskiego i tomaszowskiego, które pisane były już po wysłaniu przez biskupa wspomnianego pisma do dyrektora Komisji ⁴⁸. Wcześniejsze, z pięciu dekanatów, biskup dołączył w oryginałach do swojego listu, nie ma więc ich w aktach ⁴⁹.

Wszystkie te usiłowania nie odniosły skutku, bo odnieść go nie mogły. Ukaz z 27 XII 1861 r. (8 I 1862) i zmiany przez niego wprowadzone stanowiły początek finału długofalowej akcji przygotowywania warunków do likwidacji unii. Stworzył on prawną podstawę dla dalszych decyzji władz rządowych w sprawach unickich.

⁴⁶ Ch. Kons. G. Kat., nr 755, s. 297 i n.

⁴⁷ Ch. Kons. G. Kat., nr 754, s. 1053—1054.

⁴⁸ Ch. Kons. G. Kat., nr 755, s. 14—21.

⁴⁹ — o ile to odczuło duchowieństwo, dowodem są podania jego zbiorowe z 5 dekanatów, które dotąd nadeszły, a które się w oryginałach dołączają — (z listu biskupa do dyrektora Komisji Rządowej).

Artur Korobowicz (Lublin)

MODIFICATIONS DU STATUT JURIDIQUE DU RITE GRECO-UNIATE
AU TEMPS DES AINSI NOMMÉES RÉFORMES DE WIELOPOLSKI

Résumé

Le diocèse de Chełm, qui se trouvait en 1815 dans les limites des frontières de la Pologne du Congrès, constituée comme Royaume au Congrès de Vienne en 1815, était (après la cassation en 1839 des diocèses gréco-uniates sur les terres de Lithuanie et de la Russie Blanche) le seul diocèse du rite gréco-uniate qui fut sous la domination du tsar de Russie.

Dans le Royaume de Pologne du Congrès l'administration des confessions appartenait au début (jusqu'à l'année 1832) à la Commission Gouvernementale des Cultes et de l'Instruction Publique, plus tard à la Commission Gouvernementale de l'Intérieur et des Affaires Ecclésiastiques. Dans ces deux commissions les affaires du Diocèse de Chełm au rite gréco-uniate étaient gérées jusqu'à 1840 conjointement avec les affaires de l'Eglise catholique de Rome. Celé provenait de ce que l'Eglise gréco-uniate était officiellement traitée comme un rite, appartenant autant que le rite latin, à la confession catholique de Rome.

En 1840 on forma au sein de la Commission Gouvernementale de l'Intérieur et des Affaires Ecclésiastiques une cellule spéciale — l'Administration des Intérêts du Rite Gréco-Uniate, qui était dirigée par un fonctionnaire laïque. En même temps on créa dans cette Commission un poste d'assesseur du clergé gréco-uniate. Cet état de choses fut maintenu en principe jusqu'au commencement des années 60tes du XIX siècle.

En 1861 on recréa dans la Pologne du Congrès la Commission Gouvernementale des Cultes et de l'Instruction Publique, et Alexandre Wielopolski en fut nommé le Directeur Général. Son projet concernant l'organisation de la Commission prévoyait la formation dans son sein d'un Conseil Ecclésiastique commun pour les deux rites: latin et gréco-uniate. Cette conception ne passa pas à St. Petersbourg et l'ukase du 27 décembre 1861 signé par le tsar sépara absolument l'administration des affaires gréco-uniates de celles du rite catholique de Rome. En même temps ce décret modifia diamétralement le statut juridique du rite gréco-uniate en introduisant le terme de „confession” pour le définir en le traitant comme une confession distincte de la confession catholique de Rome. Les décisions de ce décret provoquèrent de nombreuses protestations du clergé gréco-uniate.

